УДК 338.43.02: 631.11 (477.42)

Підгородецький Д. О., аспірант* (Житомирський національний агроекологічний університет, м. Житомир)

РОЛЬ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ ЖИТОМИРЩИНИ В РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті розглянуто роль та основні аспекти функціонування господарств населення в контексті розвитку сільських територій Житомирщини. Визначено сутність, функції, сучасний стан та проблеми сільських територій. Сформульовано основні заходи стимулювання розвитку сільських територій.

В статье рассматривается роль и основные аспекты функционирования хозяйств населения в контексте развития сельских территорий Житомирщины. Определена сущность, функции, современное состояние и проблемы сельских территорий. Сформулированы основные меры стимулирования развития сельских территорий.

The paper considers the role and the main aspects of personal farms functioning in the context of rural development Zhytomyr region. The nature, functions, current state and problems of rural areas has been determined. The author has also formulated main measures for stimulation rural development.

Вступ. За роки аграрних трансформувань в Україні частка господарств населення у загальному виробництві сільськогосподарської продукції та сільськогосподарському землекористуванні істотно зросла. Причинами даного процесу є зростання кількості безробітних серед сільського населення, втрата постійної роботи в реформованих сільськогосподарських та інших підприємствах розташованих у сільській місцевості, зменшення рівня доходів і спожитих соціальних благ, скорочення мережі об'єктів соціальної інфраструктури, і, як наслідок, зниження рівня життя селян. Все це зумовило необхідність розширення наявних у них земельних ділянок чи залучення нових з метою виробництва сільськогосподарської продукції, насамперед для власного споживання, а також для продажу. Господарства населення як індикатори загального стану та розвитку сільської місцевості уже багато років поспіль залишаються основними виробниками сільськогосподарської продукції України і Житомирщини зокрема.

* Науковий керівник – д.е.н., професор А. С. Малиновський

Обезлюднення сіл, занепад соціальної та виробничої інфраструктур, зростання бідності та безробіття сільських мешканців є важливими сигналами для розроблення сучасної системної аграрної політики сприяння розвитку сільських територій. Одним із найважливіших напрямів аграрної політики, спрямованої на підвищення життєвого рівня населення, є забезпечення функціонування та розвитку сільських територій, що передбачає їх соціально-економічний розвиток, збільшення об'єму виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності ведення сільського господарства, раціональне використання земель та ресурсів, досягнення максимальної зайнятості сільського населення і підвищення рівня його життя.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні аспекти і проблеми функціонування господарств населення та їх роль у розвитку сільських територій вивчали вітчизняні науковці О.М. Бородіна [1], О.М. Онищенко [2], М.К. Орлатий [3], Т.О. Осташко [4], О.І. Павлов [5], І.В. Прокопа [6], П.Т. Саблук [7], Л.О. Шепотько [9], В.В. Юрчишин [10]. Однак, питання підвищення ефективності функціонування господарств населення, посилення їх ролі у розвитку сільських територій залишаються недостатньо дослідженими.

Методика досліджень. Дослідження ґрунтуються на застосуванні загальнонаукових методів: індукції і дедукції, узагальнення, системного аналізу явищ, що вивчаються, синтезу, як прогнозування перспективи вирішення проблеми, а також використанні спеціальних методів економічного дослідження: порівняння, спостереження та табличний. За допомогою абстрактно-логічного методу були сформовані висновки та пропозиції щодо подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є визначення та узагальнення ролі господарств населення у розвитку сільських територій. Для цього сформульовані наступні завдання: оцінити аспекти функціонування господарств населення в контексті розвитку сільських територій; визначити сутність, структуру, фактори та основні заходи сприяння розвитку сільських територій.

Результати досліджень. «Господарство населення» – це особлива, основана на приватній формі власності, форма господарювання селян (як фізичної особи), що передбачає виробництво, часткову переробку, споживання сільськогосподарської продукції, реалізацію її надлишків та надання послуг з використанням майна господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.

Сектор господарств населення виконує багатофункціональну роль. Основними економічними функціями господарств населення є: виробництво сільськогосподарської продукції, вирощування здебільшого трудомістких культур, забезпечення сім'ї продуктами харчування, підвищення рівня життя та добробуту сільських жителів шляхом збільшення їх доходів.

Крім економічних, господарства населення виконують і ряд важливих соціальних функцій: забезпечення часткової зайнятості вивільненого із сільськогосподарських підприємств населення працездатного віку, трудове вихо-

вання і професійна орієнтація сільської молоді, формування в підростаючого покоління дбайливого господарського ставлення до землі та природи, зміцнення сільських родин та територій тощо.

Господарства населення зберігають і не дають деградувати власним земельним ділянкам, залишаючи землю наступним поколінням, як правило, із поліпшеними якостями. Ведучи безвідхідне, виробництво екологічно безпечної продукції, сільські домогосподарства зберігають екологію.

Суспільна роль господарств населення полягає в тому, що вони є важливим джерелом продовольчого ринку, основною сферою зайнятості селян, зміцнюють продовольчий потенціал та безпеку країни, сприяють розвитку сільських територій.

На початок 2011 р. в Житомирській області нараховувалось понад 215 тис. господарств населення. Маючи 207,5 тис. га сільськогосподарських угідь, порівняно з сільськогосподарськими підприємствами, за якими в користуванні 512,6 тис. га, вони виробляють близько 73% продукції сільського господарства (табл. 1). Середній розмір земельної ділянки господарств населення Житомирщини складає 1,04 га. В цій категорії господарств утримується 137,6 тис. голів ВРХ (61,3% від загального по області), в тому числі 106,8 тис. голів корів (75%), 158 тис. голів свиней (72,5%), 5,0 млн голів птиці (90,6%). Проте щороку збільшується кількість господарств, які з різних причин відмовляються займатися тваринництвом. Сьогодні у кожному п'ятому дворі сільської місцевості не тримають ніякої живності, більше половини дворів – корів. За досліджуваний період чисельність поголів'я тварин, окрім птиці, господарств населення зменшилася на третину і продовжує скорочуватись.

Проте аналіз табл. 1 вказує на стабільність у виробництві господарствами населення картоплі, овочів, м'яса та молока відповідно до потреб ринку продовольства, така динаміка пояснюється, насамперед, скороченням виробництва аграрної продукції (особливо продукції тваринництва) сільськогосподарськими підприємствами. Спостерігається тенденція до збільшення виробництва зерна, що в свою чергу сприяє приросту продукції тваринництва, особливо виробництву свинини та яєць. У 2010 р. господарства населення виробили 72,9% валової продукції аграрного сектору Житомирщини, в т.ч. 82,9% продукції тваринництва та 65,3% продукції рослинництва. Особливо відчутна їх домінуюча роль у вирощуванні найбільш трудомістких культур: картоплі (92,2% від їх загального обсягу в 2010 р.), овочевої продукції (94,6%), плодів та ягід (99,5%). Також господарства населення Житомирщини виробляють понад 80% м'яса, молока та яєць. Збільшуючи виробництво молока і м'яса, сільські сім'ї намагаються, насамперед, забезпечити себе продовольчими продуктами власного виробництва та отримати додатковий дохід від їх реалізації.

В процесі дослідження функціонування господарств населення як одного з основних чинників розвитку сільських територій розглянемо категорію «сільська територія» як сукупність наступних елементів (рисунок).

Сільська територія не ототожнюється з територіально-просторовим утворенням, її варто розглядати як системне явище, яке крім певної території включає в себе все, що на ній функціонує або є її фізичною складовою. «Сільська територія» – це складна і багатофункціональна природна, соціально-економічна, виробнича структура сформована історично, територіально обмежена розміром населеного пункту та власним природно-ресурсним потенціалом і охоплює такі складові елементи як: громада села, господарства населення, сільськогосподарські підприємства та інші види підприємств з виробництва, переробки продукції, торгівлі чи надання послуг, соціальна інфраструктура, органи місцевого самоврядування та громадські інституції.

Таблиця 1

Динаміка виробництва основних видів сільськогосподарської продукції господарствами населення Житомирщини, %

Показник	**Рік**						**Відхилення (+,-) 2010 р. до 1990 р.**
	1990	**1995**	**2000**	**2005**	**2009**	**2010**	
Продукція сільського господарства	40,7	55,2	71,2	76,8	72	72,9	32,2
Продукція рослинництва	33,4	54,2	70,6	75,6	63,5	65,3	31,9
Зернові культури	4,2	10,2	19	20,8	14,9	15,1	10,9
Цукрові буряки (фабричні)	-	0,7	4,9	39,3	12,2	8,6	8,6
Картопля	54,2	92,5	97,2	98,3	92	92,2	38
Овочі	34,3	88,3	92,7	97,2	95,9	94,6	60,3
Плоди та ягоди	77,1	97	84,6	93,7	99	99,5	22,4
Продукція тваринництва	46,6	56,1	71,8	78	83,3	82,9	36,3
М'ясо всіх видів (у забійній вазі)	33,4	48,3	65,7	74,7	81,7	82,7	49,3
Молоко	38,3	54,8	71,7	81	85,5	84,6	46,3
Яйця	71,9	79,3	85	66,5	79,6	81,1	9,2

Джерело: розраховано за даними головного управління статистики в Житомирській області [8].

Функції сільських територій різноманітні, однак за змістом їх можна згрупувати таким чином:

- виробнича функція – задоволення потреб суспільства в продуктах харчування і сировині для промисловості, продукції лісового та мисливсько-

промислового господарства, а також продуктами інших галузей і видів господарської діяльності;

- рекреаційна – забезпечення умов для оздоровлення та відпочинку міського і сільського населення;
- політична – опора політичної стабільності і безпеки держави, джерело рекреаційних сил у суспільстві. Сільське населення є найоднорідніщою, консервативною частиною суспільства;
- соціально-демографічна – відтворення населення держави, забезпечення сільського господарства та інших галузей економіки трудовими ресурсами;
- просторово-комунікаційна – наявність просторового базису для розміщення виробництв і обслуговування інженерних комунікацій (мережі доріг, ліній електропередач та зв'язку, водозабезпечення);
- соціальний контроль над територією – взаємодія сільського населення з державними органами з метою забезпечення суспільного порядку, безпеки в малонаселених селах і територіях;
- екологічна – підтримка екологічної рівноваги в сільській місцевості, збереження її ландшафтів, створення заповідників, національних парків.
-

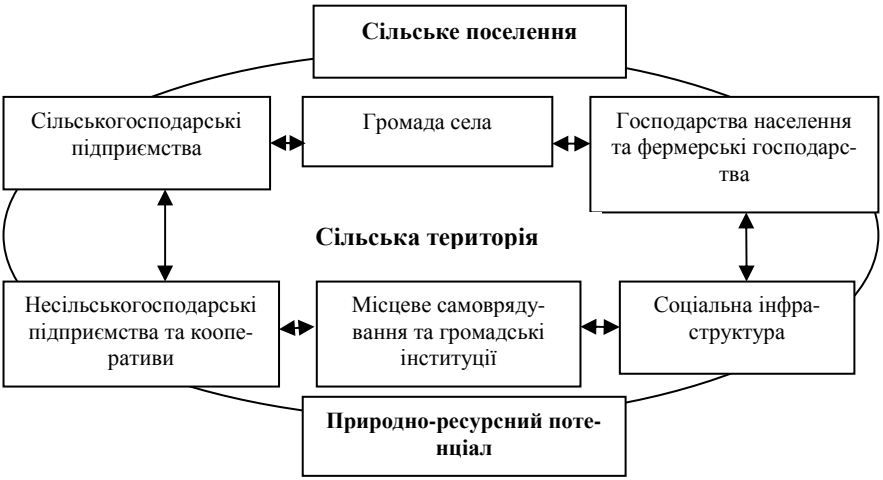

Рисунок. Структура сільської території

В соціально-економічному житті Житомирщини сільські території займають особливе місце. Відповідно статистичним даним, на них проживає 537,8 тис. осіб (42% від загальної чисельності) і припадає понад 90% її площі. За досліджуваний період чисельність сільського населення в структурі до загальної кількості населення знизилась на 3,9% або 155,1 тис. чол., тобто в сере-

дньому на 7-8 тис. чол. щорічно, з врахуванням смертності і міграції селян (табл. 2). Що стосується господарств населення, то чисельність працюючих в них осіб становить більше половини зайнятих в усьому сільськогосподарському виробництві і складає понад 90% від усього зайнятого у сільському господарстві населення. В середньому по області, до складу одного господарства населення входить до 2-3 осіб.

В Житомирській області станом на 1.01.2011 р. налічувалося 1613 сільських населених пунктів (СНП). З роками їх кількість постійно зменшується, за останні 20 років – на 42, при чому за цей час в області було створено 3 нових села. Ця динаміка та зменшення чисельності сільського населення сприяли укрупненню сільських рад, їх чисельність зросла на 39 або 7,2%. Здебільшого основна проблема сільського розвитку залежить від соціального та економічного стану сільської місцевості.

Вирішення проблеми підвищення ефективності функціонування господарств населення не можливе без участі сільськогосподарських підприємств. У першу чергу, це стосується забезпечення домогосподарств кормами, молодняком худоби та птиці, а також робочими місцями. За досліджуваний період чисельність сільськогосподарських підприємств скоротилась на 113 господарств або на 17%, тобто на більш ніж 3 СНП припадає лише 1 господарство.

Таблиця 2

Динаміка чисельності сільського населення, сільськогосподарських підприємств та об’єктів соціальної інфраструктури сіл Житомирщини

Показник	Рік						2010 р. до 1990 р.	
	1990	1995	2000	2005	2009	2010	в абсолютних цифрах (+,-)	у %
Сільське населення, тис. чол.	692,9	657,3	619,9	574,9	543,6	537,8	-155,1	77,6
до всього населення, %	45,9	44,5	44,1	43,2	42,3	42	-3,9	-
Сільськогосподарські підприємства (без фермерських господарств), од.	664	690	701	718	601	551	-113	83,0
Сільські населені пункти (СНП), од.	1655	1636	1631	1624	1619	1613	-42	97,5
Сільські ради, од.	540	575	580	581	579	579	39	107,2

продовження табл. 2

Об'єкти сільської соціальної інфраструктури, од.								
Магазини	2917	2161	1570	1044	827	757	-2160	26,0
Ресторанне господарство	943	721	477	371	307	323	-620	34,3
Дошкільні навчальні заклади	538	346	276	385	419	457	-81	84,9
Загальноосвітні навчальні заклади	794	785	764	719	676	662	-132	83,4
Фельдшерсько-акушерські пункти (ФАП) та сільські лікарські амбулаторії (СЛА)	986	923	1018	1020	1014	1014	28	102,8
Клубні заклади	1354	1283	1168	1049	1012	1006	-348	74,3

Джерело: розраховано за даними головного управління статистики в Житомирській області [8].

Крім того, низькою є забезпеченість сіл об'єктами соціальної інфраструктури і, як наслідок скорочення соціального обслуговування сільських жителів. Окрім кількісного скорочення відбувається ще й їх моральна зношеність. Всі ці проблеми потребують термінового вирішення, оскільки така ситуація суперечить динамічному розвитку сільських територій та суспільства, знижує освітній рівень сільського населення, що призводить до все глибшого розриву в рівнях життя між містом і селом.

Однією з головних проблем сільських територій завжди було забезпечення нормальних житлових умов для людини. Селяни створюють житлові умови своєю працею на основі власних фінансових можливостей. У приватній власності знаходиться близько 98% загального сільського житлового фонду. Але на сьогоднішній день загальна житлова площа у сільській місцевості, яка обладнана водопроводом, складає всього 6,2% (у міських поселеннях 62,4%), каналізацією – 5,6% (61,7%).

Реформи в АПК та аграрна трансформація призвели до таких основних негативних тенденцій в розвитку сільських територій: занепад системи управління соціально-економічним розвитком українського села; руйнація сільської поселенської мережі; зростання бідності, безробіття; зниження доходів; незадовільні умови (соціальні і економічні) проживання на селі тощо.

На нашу думку, до основних заходів сприяння розвитку сільських територій варто віднести:

- утвердження статусу селянина як реального власника та господаря на землі;

- створення якісних нових робочих місць для місцевого населення, із врахуванням його вмінь і навичок;
- підвищення рівня життя сільського населення та зниження соціальної нерівності;
- розвиток сільськогосподарського виробництва та кооперації на селі, впровадження системи професійного навчання і перепідготовки незайнятих працею сільських жителів;
- запровадження преференцій економічного характеру, спрямованих на заохочення суб'єктів господарювання до збереження існуючих робочих місць в сільській місцевості та створення нових, з метою забезпечення ефективної зайнятості працездатного населення, що перебуває в стані легального або прихованого безробіття;
- створення на селі сприятливого підприємницького й інвестиційного клімату;
- дієва державна підтримка розвитку малого й середнього підприємництва на селі, залучення приватного сектора до діяльності у сфері сільського зеленого туризму тощо.

Господарства населення заслужили на прихильне ставлення до себе за тяжку і чесну працю як у минулому, так і тепер, їх роль у виробництві валової сільськогосподарської продукції залишається вагомою. Проте господарства населення як дрібні виробники продукції галузі та й в силу демографічної ситуації, яка склалася на селі, не належать до віддалених на перспективу форм господарювання в розвинутій ринковій структурі аграрного сектора. Більша частина виробленої ними продукції, близько 70%, використовується на власне споживання і тільки 30% реалізовується. Тому варто зазначити, що господарства населення виконують нині переважно споживчу функцію, вони не мають на меті виробництво товарної продукції, а реалізують лише її надлишки. Невпорядкованість трудового статусу осіб, зайнятих в особистих господарствах, виведення їх за межі системи державного соціального страхування визначають господарства населення як основну сферу зайнятості та забезпечення добробуту сільського населення.

Виробляючи в основному трудомістку продукцію та забезпечуючи виживання селян і, в більшості випадків, сільських територій, господарства населення практично витіснені з системи державної підтримки сільського господарства. Вирішення проблем села має стати одним з пріоритетних напрямів аграрної політики, яка повинна передбачати: розвиток сільськогосподарського виробництва, організацію обслуговуючої кооперації на селі, налагодження системи збуту сільськогосподарської продукції господарствами населення, сприяння підвищенню рівня технічної оснащеності, насамперед на основі кооперації, посилення самодостатності сільських громад, відновлення та розбудова соціальної інфраструктури і об-

слуговування селян, удосконалення системи управління сільськими територіями тощо.

1. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2009. – № 5 (570). – С. 59-67. **2.** Онищенко О. М. Господарства населення: продуктивність, ефективність, перспективи / О. М. Онищенко. – К. : Інститут економіки НАН України, 2003. – 91 с. **3.** Орлатий М. К. Соціальна сфера села: теорія, методологія та проблеми розвитку / М. К. Орлатий. – К. : Інститут аграрної економіки, 1997. – 198 с. **4.** Осташко Т. О. Роль особистих селянських господарств у структурі сільськогосподарського виробництва і їхня соціально-економічна ефективність [Електронний ресурс] / Т. О. Осташко // Інститут сільського розвитку. – 2003. – 6 с. – Режим доступу: http://icp.org.ua/ukr/aspekt/economy/stat. **5.** Павлов О. І. Сільський розвиток та розвиток сільських територій: процесуальний та об'єктний прояви / О. І. Павлов // Економіка, фінанси, право. – 2009. – № 7. – С. 17-20. **6.** Прокопа І. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку / І. Прокопа // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 50-59. **7.** Саблук П. Т. Розвиток сільських територій - запорука відродження аграрної України / П. Т. Саблук // Вісн. аграр. науки. – 2006. – № 5. – С. 21-23. **8.** Статистичний щорічник Житомирської області за 2010 рік / Головне управління статистики у Житомирській області. – Житомир, 2011. – 477 с. **9.** Село: сучасна політика і стратегія розвитку / Шепотько Л., Прокопа І., Макси-мюк О., Гудзинський С. – Київ : Інститут Економіки НАНУ, 1997. – 329 с. **10.** Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 3-10.

Рецензент: д.е.н., професор Левицька С. О. (НУВГП)